

Степан Віднянський

РОЗПАД АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ І УТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ

Автор аналізує процес становлення національних держав після завершення Першої світової війни.

Ключові слова: Австро-Угорська монархія, Перша світова війна, національні держави, національне питання, державотворчий процес.

Закінчення Першої світової війни (1914–1918 рр.), що була закономірним наслідком загострення суперечностей між державами Європи, але й водночас стала проявом міжнаціональних, соціальних та інших внутрішніх проблем у європейському суспільстві, духовної та моральної кризи світової цивілізації, підсумовувало увесь довоєнний розвиток людства, яке ще під час неї розпочало пошук дійових засобів розв'язання своїх найболючіших проблем. Велика війна довела єдність та взаємозалежність світової цивілізації й започаткувала докорінні зміни в економіці, внутрішньополітичному житті, міжнародних відносинах, культурі, а також у свідомості й поведінці людей та поклала початок новітній історії людства.

Розпад держав-імперій, поразка імперського мислення, а також поява на цих руїнах самостійних держав й нове співвідношення сил на міжнародній арені як головні політичні наслідки світової війни, не тільки суттєво змінили геополітичну мапу європейського континенту, а й принесли надії нового устрою післявоєнної Європи на засадах національної рівноправності й мирного співжиття народів, демократизації та гуманізації європейського суспільства. Втім, на жаль, ці надії виснажених війною мільйонів людей так і залишилися нездійсненими. Якщо 1918–1919 роки здавалися початком ери демократії в Європі, то невдовзі ситуація змінилася на протилежне: незабаром на Старому континенті запанували авторитарні, тоталітарні режими, які через двадцять років, ще за життя учасників Першої світової війни, втягнули народи в нову, Другу світову війну (1939–1945 рр.), ще страшнішу й жорстокішу за попередницю.

Причини такого розвитку історичних подій треба шукати насамперед в недосконалості Версальської системи післявоєнного устрою Європи і міжнародних відносин, що склалася внаслідок рішень Паризької мирної конференції держав-переможниць у Першій світовій війні, у невдоволенні та обуренні переможених й морально принижених країн і народів довільним перекроюванням європейської мапи під багато в чому лицемірним й нереальним, як виявилося, гаслом права націй на самовизначення, а також у жадливому матеріальному становищі народних мас, яке багаторазово погіршилося на межі 1920–1930-х років внаслідок першої світової економічної кризи.

Отже, Перша світова війна спричинила серйозні політичні, економічні й територіальні зміни у багатьох регіонах світу, насамперед у Європі – основному театрі воєнних дій. Щодо політичної мапи світу, то вона змінювалася на очах. Ще під час перебігу війни не витримав її випробувань державно-політичний устрій Австро-Угорщини, Німеччини, Російської і Османської імперій. Імперії Габсбургів, Гогенцоллернів, Романових та турецьких султанів розпалися і перестали існувати. На їхніх уламках у результаті переростання національно-визвольних рухів поневолених народів в національно-демократичні революції постали нові держави – Польська Республіка, Чехословацька Республіка, Королівство сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Югославія), Австрія, Угорщина, Фінляндія, Литва, Латвія, Естонія, про свою незалежність заявили Українська Народна Республіка і Західноукраїнська Народна Республіка, суттєво змінилися кордони й етнічний склад населення Румунії, а також частково Болгарії.

Зокрема, розпад Австро-Угорської монархії знаменував собою початок нової сторінки історії для багатьох її народів, які стали на шлях самостійного розвитку. Нагадаємо, що напередодні Першої світової війни Австро-Угорщина була другою за територією (676545 км²) і третьою за населенням (понад 51 млн чол.) державою Європи, до складу якої, крім власне австрійських та угорських земель, входили Чехія, Моравія, Силезія, Гарц, Далмація, Крайна, Істрія, Трієст, Трансільванія, Хорватія, Славонія, Банат, Словаччина, порт Фіуме, а також західноукраїнські землі – Галичина, Буковина та Угорська Русь (Закарпаття). За переписом населення 1910 р. у монархії проживали представники близько 30 націй та народностей, найчисельнішими з яких були: німці (12 млн), угорці (10 млн), чехи (6,5 млн), поляки (5 млн), хорвати і серби (3,5 млн), румуни (понад 3 млн), словаки (2 млн), словенці (1,2 млн). Українці (істор. назва – русини) склали до 8 % населення монархії – понад 4 млн чол., в т.ч. понад 3,5 млн галичан й буковинців – в Австрії, та близько 0,5 млн закарпатців – в Угорщині [1, с. 256–259]. Отже, так звані панівні нації – німці й угорці, разом склали лише близько 44 % населення Австро-Угорщини, тоді як “підвладні народи”, зокрема слов’яни (45 %) і румуни (6 %), становили більшість населення монархії – понад 51 %.

У складі багатонаціональної Австро-Угорської монархії лише Хорватія і Славонія мали окремі сейми, а Галичина, Буковина та Чехія – обмежений автономний статус. Ще під час війни – 8 квітня 1918 р. – у Римі зібрався Конгрес поневолених народів Австро-Угорщини, представники яких заявили про небажання жити далі в складі монархії і вимагали державної самостійності. Цікаво відзначити, що Українська парламентська репрезентація у Відні на чолі з Є. Петрушевичем виявилася єдиною політичною силою серед представників поневолених народів, хто підтримав маніфест імператора Карла IV від 16 жовтня 1918 р. про наміри перетворення “двоєдиної держави” на багатонаціональну федерацію, сподіваючись на утворення українського коронного краю в Австрії.

27 жовтня 1918 р. уряд Австро-Угорщини звернувся з нотою до президента США В. Вільсона, в якій висловлювалася згода прийняти умови сепаратного миру Антанти. Але це був вже запізнений крок, адже на той час в монархії вже почався хаотичний процес розпаду. На середину жовтня практично всі народи Габсбурзької монархії створили свої національні ради, які з офіційної згоди Антанти проголосили їх незалежність. Зокрема, вже 11 жовтня про створення своєї держави заявили поляки. 27 жовтня 1918 р. Румунська Національна Рада Буковини заявила про розрив з монархією і висловила за об’єднання всієї Буковини з рештою румунських земель у єдину національну державу. 28 жовтня Чеська Національна Рада в Празі проголосила себе Тимчасовим урядом Чехословаччини, а два дні потому Словацька Народна Рада оголосила про державну незалежність і приєднання до Чехії. 29 жовтня Народне віче Хорватії також повідомило про розрив стосунків із Австро-Угорщиною та входження Хорватії в державне об’єднання сербів, хорватів і словенців і 1 листопада було засновано Королівство сербів, хорватів і словенців. 31 жовтня відбулася буржуазно-демократична революція в Угорщині (т. зв. “революція айстр”), яка 16 листопада стала республікою. 12 листопада у Відні тимчасові національні збори одноголосно проголосили Німецько-австрійську республіку. 13 листопада українці Галичини проголосили утворення Західно-Української Народної Республіки. 16 листопада було проголошено утворення незалежної Польської держави. 20 листопада було проголошено створення незалежної держави Румунії. 1 грудня 1918 р. Великі Національні збори Трансільванії заявили про приєднання до Румунії. По суті, як констатував відомий історик австрійської революції 1918 р. О. Бауер, “від 28 до 31 жовтня... закінчився процес розпаду Габсбурзької монархії. Протягом цих чотирьох днів розвалилася на фронті армія, в тилу державною владою оволоділи нові національні уряди” [2, с. 92].

Сталися радикальні зміни у співвідношенні сил в Європі й усьому світі. Зокрема, більшовицька революція у колишній Російській імперії, справжню мету якої на той час далеко ще не всі усвідомлювали й яка справила значний вплив на світові політичні процеси, водночас на тривалий час поставила її поза колом великих держав. Внаслідок поразки у війні також випали з гурту держав, котрі визначали світову політику, країни Четвертого блоку –

Австро-Угорщина (зокрема її спадкоємці Австрія, Угорщина та інші країни), Німеччина, Болгарія і Туреччина. Англія і Франція, виснажені війною, істотно поступилися своїми позиціями США та Японії, значення і вплив яких незмірно зросли, особливо Сполучених Штатів Америки, які почали чимдалі більше відігравати роль кредитора європейських держав й провідну роль у світовій політиці взагалі. Значно активізувався національно-визвольний рух у колоніальних і залежних країнах Азії та Африки: колоніальна могутність європейських держав почала занепадати. І, нарешті, значно змінилися кордони європейських держав: майже на 70 % сучасні кордони в Європі склалися саме внаслідок Першої світової війни. Відтак посилилися міграційні процеси: великі маси людей переселилися з однієї країни в іншу (наприклад, лише з Росії та України упродовж 1918–1920 рр. емігрувало близько 2 млн осіб), що викликало проблему біженців.

Саме з метою розробки й укладення мирних договорів між переможними країнами Антанти й переможеними державами Четверного союзу та визначення нових післявоєнних кордонів в Європі і остаточного підбиття підсумків Першої світової війни й була скликана Паризька мирна конференція (січень 1919 р. – січень 1920 р.). І хоча в роботі конференції взяли участь представники 27 країн, але основні питання післявоєнного устрою світу вирішувалися так званою “Радою трьох” – прем’єр-міністром Великої Британії Д. Ллойд-Джорджем, президентом США В. Вільсоном і прем’єр-міністром Франції Ж. Клемансо.

У ході тривалих дебатів й обговорення мирних договорів з переможеними країнами виявилися серйозні суперечності між основними учасниками переговорів, однак у кінцевому підсумку назагал вдалося досягнути компромісів. Підготовка мирних договорів формально велася на основі так званих “14 пунктів президента Вільсона”, тобто при визначенні кордонів післявоєнної Європи слід було виходити з принципу національності й самовизначення, а головною умовою післявоєнного устрою мало стати створення більш справедливого й демократичного порядку, який виключав би повторення світової війни й забезпечив би тривалий мир через роззброєння та заснування Ліги Націй як інструменту миру. З “14 пунктів” також випливало, що таємні домовленості між союзниками не повинні були братися до уваги, однак вони постійно впливали на вироблення умов післявоєнного устрою світу.

Основою післявоєнного врегулювання в Європі став Версальський мирний договір країн Антанти й Німеччини (28 липня 1919 р.), яку було оголошено головним винуватцем війни. За договором, Німеччина втрачала сьому частину території, дванадцяті частину населення, позбавлялася всіх колоній, які були поділені між державами-переможцями. Окрім того, Німеччині заборонялося тримати в армії більш як 100 тис. вояків, мати військово-повітряний і підводний флоти, важку артилерію тощо. За рішенням спеціальної комісії, Німеччина мусила сплачувати державам-переможцям репарації, загальний обсяг яких становив величезну суму – 132 млрд. золотих марок, що аж ніяк не відповідала реальним можливостям переможеної й урізаної в своїх кордонах країни. Отже, Версальський договір поставив Німеччину, її народ, який, до речі, на той час вже скинув кайзерський режим, що розв’язав цю загарбницьку війну, у надзвичайно складне становище, тому не міг стати основою тривалого й міцного миру.

Країни Антанти не виявилися милосердними переможцями й щодо інших переможених держав і народів, що засвідчили підписані на Паризькій мирній конференції договори з союзниками Німеччини – Австрією, Болгарією, Угорщиною та Туреччиною. У них, зокрема, було зафіксовано державні кордони, що з’явилися з утворенням нових національних держав у Центрально-Східній Європі.

За Сен-Жерменським мирним договором з Австрією від 10 вересня 1919 р. припинила своє існування колишня Австро-Угорська монархія, яка, за справедливим висновком одного з її останніх міністрів закордонних справ О. Черніна, “була приречена на загибель”. До того ж, як зазначив він: “Нам дали можливість обрати спосіб помирання, і ми обрали найжахливіший” [1, с. 222]. Колишні австрійські володіння – провінції Богемія, Моравія та Сілезія увійшли до складу Чехословаччини. Італія отримала Південний Тіроль, Юлійську Крайну, майже всю Істрію, крім міста Фіуме (Рієка), що викликало обурення італійської

делегатії. Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС) отримало Боснію та Герцеговину, Далмацію, Крайну, Словенію. Румунія отримала Бессарабію і Буковину, а Польща захопила Галичину. Австрії дозволялося мати 30-тисячну армію і заборонявся аншлюс (приєднання) до Німеччини.

27 листопада 1919 р. було підписано Нейїський мирний договір з Болгарією. Вона втратила Західну Фракію, яка передавалася Греції, та позбавлялася виходу до Егейського моря. Частину Македонії було передано КСХС, а Південна Добруджа залишалася у складі Румунії. Чисельність армії Болгарії обмежувалася 20 тис. чоловік.

Тріанонський мирний договір з Угорщиною був підписаний лише 4 червня 1920 р., що було пов'язано з революційними подіями в країні, проголошенням і тимчасовим існуванням Угорської та Словацької радянських республік. Територія Угорщини за цим жорстоким договором скорочувалася аж на 77 %, а населення – на 59 %. Понад 90 % усієї відторгнутої території відійшло новим сусідам Угорщини – Чехословаччині, Румунії і Королівству сербів, хорватів і словенців. Зокрема, Румунія отримала Трансільванію та Банат, КСХС – Воєводину і Хорватію, а Чехословаччина – Словаччину і Угорську Русь (Закарпаття). Навіть Італія і Польща зуміли розширитися за рахунок угорської території. Армія обмежувалася 35 тис. вояків, до того ж Угорщина, як і інші союзники Німеччини, повинна була сплачувати репарації переможцям.

10 серпня 1920 р. султанський уряд Туреччини підписав Севрський мирний договір, за яким відбувався поділ колишньої Османської імперії, яка втрачала близько 80 % своїх володінь, а за чорноморськими протоками впроваджувався міжнародний контроль країн Антанти. Втім у зв'язку з революційними подіями в Туреччині – ліквідацією султанату й проголошенням президентом республіки М. Кемалю – Севрський договір, що зводив країну до стану колоніальної залежності, не набув чинності, а в липні 1923 р. було підписано Лозаннський мирний договір, яким юридично закріплювався розпад Османської імперії і визначалися нові кордони Туреччини як незалежної держави.

Важливим підсумком Паризької мирної конференції стало, безумовно, утворення незалежної Польщі, територія якої перевищувала 50 тис. кв. км, а населення – 14 млн осіб. Однак кордони Польщі охоплювали також частину німецьких, чеських, українських земель, що викликало у майбутньому гострі міжнародні й міжнаціональні суперечності [3, с. 388–390].

Взагалі, що стосується території колишньої імперії Габсбургів, то мабуть не було іншого такого регіону світу, де так важко було б утілити в життя ідеї Вудро Вільсона про національне самовизначення й кордони за національною ознакою. На Балканах, наприклад, не існувало чітко визначених національних кордонів, однак були національні меншини – в основному з числа слов'янських народів. Після тої поразки, яку зазнали панівні нації – австрійці та угорці, сталося так, що не слов'яни, а німці, угорці, австрійці і навіть румуни та італійці стали національними меншинами в тих країнах, що утворилися на території колишньої імперії.

У Парижі союзники у відповідності до концепції “контрольованого розпаду Австро-Угорщини” намагалися видозмінити країни Центральної Європи таким чином, щоб були встановлені найбільш справедливі кордони, що забезпечували б права національних меншин (на жаль, ця норма мирних договорів поширювалася лише на нові держави), а також накладені так звані штрафні санкції на угорців та австрійців. Зокрема, “Республіка Австрія” (назва згідно Сен-Жерменського договору. – Авт.) перетворилася на маленьку державу з населенням у 6,5 млн осіб. Відповідно до мирного договору, як вже відзначалося, їй заборонялося вступати у союз з Німеччиною.

Втім, принцип національного самовизначення постійно порушувався переможцями стосовно переможених. Зокрема, італійцям було обіцяно природний кордон, що проходив по перевалу Бреннера, хоча при цьому майже чверть мільйона німецькомовних тірольців опинилися в складі Італії. Нова Чехословацька держава дістала “історичні” кордони, у межах яких у її складі опинилася Богемія й 3,5 млн німецькомовних австрійців. Крім того,

Чехословацьчина і Польща, а також Румунія поділили між собою тих українців, які проживали у Західній Україні.

Угорщина була урізана до тих областей, що їх залюднювали переважно угорці. Відтак вона перетворилася на невелику національну державу з населенням у 7,6 млн осіб. Натомість 3,2 млн угорців опинилися у складі Чехословацьчини, Румунії і КСХС, перетворившись в етнічні меншини, хоча продовжували жити компактними колоніями і підтримувати зв'язки з батьківщиною. Звичайно, Угорщина активно протестувала проти таких умов мирного договору, вимагаючи їхнього перегляду. “У той день, – пише з цього приводу відомий угорський історик Ласло Контлер, – коли був підписаний Тріанонський договір, сотні тисяч протестуючих громадян вийшли на вулиці Будапешту. Цей день перетворився у кошмар, який завжди переслідував свідомість і пам'ять угорців. Самі масштаби втрат не було з чим навіть порівнювати, хіба що з турецькими завоюваннями у ХУІ ст., причому грабіж цей тепер обкладався різного роду сумнівною аргументацією, нібито покликаною його виправдати і лише ще більше озлоблюючою серця угорців” [4, с. 446]. Ці цілком природні національні дезидерати викликали серйозне занепокоєння сусідів – Румунії, Чехословацьчини та Югославії, які невдовзі – у 1920 р. утворили оборонний союз – т. зв. Малу Антанту для протистояння, зокрема, угорському ревізіонізму щодо несправедливих кордонів.

Отже, за Версальською системою мирних договорів, відбувся такий переділ кордонів у Центрально-Східній Європі, що у багатьох новопосталих державах виникли райони з компактним проживанням національних меншин, які потрапили туди у більшості випадків всупереч власній волі (17 млн осіб опинилися за межами своїх національних держав). Розраховувати на підтримку Версальської системи цими народами навряд чи доводилося. Через ці обставини хвиля шовінізму й націоналізму, здійснена Першою світовою війною, не вщухала. Навпаки – тепер її силу підтримувало почуття національного приниження, особливо серед угорців і німців, які відверто марили про ревізію мирних договорів. Під час їхнього укладання відбулося стільки сумнівних компромісів, що не лише переможені, а й колишні союзники були вкрай невдоволені окремими умовами договорів. І все ж таки, паризькі миротворці, зокрема В. Вільсон, поклали великі надії на Лігу Націй (1919–1946 рр.), Статут якої, за наполяганням президента США, став складовою Версальського та інших мирних договорів. Втім, як засвідчили подальші події міжнародного життя, Ліга Націй так і не виправдала сподівань, що поклалися на неї. Важко не погодитися з висновком відомого англійського історика Джона Гренвілла, що “у 1919 р. в Парижі так і не було закладено міцний фундамент миру. Можливо, було б занадто нереалістичним очікувати інших результатів” [5, с. 134].

Дійсно, підсумовуючи сьгодні рішення Паризької мирної конференції, мабуть слід уникати надто спрощених оцінок й висновків. “За важких післявоєнних умов, коли державні мужі союзників знаходилися під тиском націоналістично налаштованої громадськості, сп'янілої від перемоги, годі було уповати на делікатне рішення, – справедливо наголошує з цього приводу відомий австрійський історик Еріх Цьольнер у восьмому виданні своєї праці “Історія Австрії”. – Однак багато в чому відповідальним політикам держав-переможців забракло елементарної розважливості, чи пак доброї волі. Сумнозвісна роль їхніх наукових чи псевдонаукових експертів, що керувалися більше симпатією до народів-фаворитів, ніж прагненням до об'єктивності. Наслідком була низка хибних рішень з територіальних питань... Що ж стосується дунайського простору, то псевдонаціональні держави, які виникли 1918 року, в загрозову годину виявилися далєбі беззахиснішими, ніж стара дунайська монархія з усіма її вадами” [6, с. 487].

До вад Версальської системи післявоєнних міжнародних відносин можна віднести й той факт, що поза нею залишилася Росія, що стало значним дестабілізуючим чинником у Європі. Для держав Антанти більшовицька Росія була насамперед зрадницею, яка уклала сепаратний мир із ворогом. До того ж незаконне захоплення влади більшовиками та їхні претензії на світове панування під інтернаціоналістськими гаслами викликали у країнах Антанти ворожість, що спричинило збройну інтервенцію на терени колишньої імперії Романових

(1918–1920 рр.), а після її провалу – міжнародну ізоляцію радянської Росії. У свою чергу, прибічники світової революції – російські більшовики – вкрай негативно оцінювали нову систему міжнародних відносин.

Недосконалість й несправедливість Версальської системи договорів 1919–1920 рр. засвідчує й та обставина, що окремі нації, насамперед українців, паризькі миротворці позбавили шансів й можливості утворити свої держави – бодай на частині національної території.

Щодо українців, то у відношенні до них це було, мабуть, особливо несправедливим. По-перше, не маючи на початок світової війни своєї державності, щоб захистити свої корінні інтереси, українці зазнали у війні особливо відчутних втрат, оскільки воєнні дії велися практично на всій території України. До того ж, українці воювали по обидва боки ворогуючих, змушені були вбивати один одного, воюючи за імперії, які ігнорували українські національні інтереси. Наддніпрянська Україна, де проживало близько 25 млн українців, дала російській армії понад 3,5 млн вояків, а із Західної України з 6,5 млн проживаючих тут українців до австро-угорської армії було мобілізовано 250 тис. [7, с. 7–15]. По-друге, ще під час Першої світової війни в результаті Української революції на теренах Наддніпрянщини була утворена Українська Народна Республіка – УНР (7 листопада 1917 р.), а наслідком національно-визвольного руху на західноукраїнських землях було проголошення 13 листопада 1918 р. Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). 22 січня 1919 р. у Києві УНР і ЗУНР заявили про своє об'єднання у єдиній державі. Отже, український народ мав вагомі підстави сподіватися на позитивне вирішення українського питання на Паризькій мирній конференції, тобто визнання його законного права на державність.

Щоправда, на українських землях під час роботи мирної конференції у Парижі відбувалися складні воєнно-політичні події, пов'язані з захистом УНР та ЗУНР своєї молоді державності. Зокрема, агресія російських більшовицьких військ у січні 1919 р. примусила уряд УНР – Директорію залишити Київ. В той же час ця агресія зміцнила позиції прихильників союзу з Антантою й антибільшовицькі настрої в Директорії. 2 лютого у Вінниці, що стала тимчасовим центром осідку Директорії, відбулася державна нарада для обговорення умов, запропонованих французьким командуванням, з метою порозуміння з Антантою, інтервенціоністські війська якої в цей час перебували на півдні України. Ці умови були досить жорсткими, але українці продовжували пошук компромісу з Антантою. 10 й 12 лютого 1919 р. повноважний представник УНР на мирній конференції у Парижі Г. Сидоренко адресував її учасникам ноти, де йшлося про агресію більшовицької Росії проти УНР та імперіалістичну політику більшовиків, й зажадав визнання державами Антанти й США незалежності УНР як “єдиного засобу повернення негайного тривалого спокою і порядку в Східній Європі”, оскільки уряд УНР протидіє більшовицькій експансії.

Але проантантівська орієнтація Директорії не забезпечила УНР зовнішньополітичної підтримки й навіть спричинила значні соціальні ускладнення, ізолювавши провід УНР від народних мас, дала змогу більшовикам захопити владу над більшою частиною України. А в травні 1919 р. польська армія генерала Галлера, сформована у Франції для боротьби з більшовиками, за згодою Антанти почала наступ проти ЗУНР й у середині липня вийшла до лінії Збруча. 28 квітня 1920 р. після тривалих переговорів у Варшаві було укладено договір між УНР і Польщею, за якою остання визнавала за незалежною УНР право на територію східніше польського кордону 1772 р., тобто Україні довелося заплатити за власну незалежність ціною величезних територіальних поступок. Щоправда, Варшавський договір передбачав виступ об'єднаних збройних сил Польщі й УНР проти більшовицького війська. Союзники 6 травня 1920 р. навіть тимчасово заволоділи Києвом. Однак 12 жовтня 1920 р. у Ризі між Варшавою і Кремлем було досягнуто домовленості про перемир'я. Завершивши вигідно для себе війну з більшовицькою Росією (не без допомоги українських військ), польський уряд, всупереч Варшавському договору, залишив Дієву Армію УНР напризволяще. Після нетривалих оборонних боїв вона відступила за Збруч й була інтернована польською владою. 18 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір між

Польщею й більшовицькою Росією та маріонетковою УССР. Польща в обмін на територіальні поступки, аналогічні тим, які мали місце у Варшавській угоді, визнала УССР. Отже Ризький мирний договір поклав край добі УНР, боротьба за яку тривала чотири роки, а також фактично і ЗУНР, територія якої вже була окупована Польщею.

Провина за це лягала й на паризьких миротворців. Адже ще у липні 1918 р. Антанта виступила із заявою про підтримку об'єднаної незалежної Польщі та про “найглибші симпатії до визвольних змагань чехословаків і південнослов'ян”, визнавши їх пригнобленими націями, що ведуть боротьбу за здобуття свободи і незалежності. А про українців, що проживали на своїх етнічних землях в складі чужих держав і боролися за свою незалежність, у заяві не йшлося.

Загарбання Польщею Східної Галичини й Західної Волині не дістало належної оцінки на Паризькій мирній конференції. Не ухваливши формального рішення, керівники Антанти і США фактично визначили долю цих західноукраїнських земель на користь Польщі. На тому, щоб передати їх під владу Польщі, особливо наполягали Франція і США. При цьому вони ігнорували вимоги делегації ЗУНР в Парижі та виступи українських представників в інших західних країнах про природне право українського народу на самовизначення. 25 червня 1919 р. Польща одержала від представників Антанти повноваження на окупацію всієї Галичини та ведення цивільної адміністрації на цій території. А 14 березня 1923 р. конференція послів держав Антанти, виходячи з результатів Ризького мирного договору, ухвалила рішення про приєднання Східної Галичини до Польщі на умовах забезпечення автономії цього краю, політичної, релігійної та особистої свободи його населення (які так і не були виконані).

Паризькі миротворці виявилися рішучішими й послідовнішими у визначенні долі інших західноукраїнських земель – Закарпаття, Північної Буковини та Бессарабії. Їх також передали сусіднім державам. І навіть схема цієї передачі дещо нагадувала розгляд східногалицького питання. Знову ж таки головну роль відіграли ідеологічно-стратегічні мотиви Антанти й США, збройний експансіонізм претендентів на українські землі, вплив революційних подій у Центрально-Східній Європі, відсутність єдності в українському визвольному русі тощо. 8 травня 1919 р. у Парижі було ухвалено остаточне рішення про передачу Закарпатської України Чехословаччині, що оформив Сен-Жерменський мирний договір з Австрією від 10 вересня 1919 р. За цим же договором, а потім згідно Севрському мирному договору від 10 серпня 1920 р., вся Буковина була віддана Румунії. Ця ж доля спіткала й Бессарабію. Радянські Україна та Росія як правонаступники колишньої держави, до складу якої входила Бессарабія, ніколи не визнавали законним відторгнення останньої і не мирилися з ним.

Отже, за наслідками Першої світової війни західноукраїнські землі з понад 12,3 млн населення опинилися у складі нових національних держав – Польщі, Румунії й Чехословаччини, що, безумовно, наклало значний відбиток на подальший політичний і національно-культурний розвиток українського етносу на цих землях, що налічував близько 8 млн осіб [8, с. 331]. Водночас, українська проблема була важливим чинником державотворення й внутрішньополітичного життя цих країн протягом всього міжвоєнного періоду.

З утворенням незалежних держав у центральноєвропейському регіоні перед ними постала головна проблема – якою буде характер державної влади. У Румунії, наприклад, реакційна королівська влада вирішила це питання на свою користь військовою силою. По суті, теж саме відбулося в Болгарії, а також в Угорщині, де після буржуазно-демократичної 1918 р. і соціалістичної 1919 р. революцій було встановлено консервативний режим адмірала М. Горті.

Іншою була ситуація в Польщі та Чехословаччині, де ключові позиції зайняли керівники еміграційних осередків національно-визвольного руху й було запроваджене республіканське правління. Втім і в цих державах політична система формувалася й розвивалася у відповідності до національних традицій, соціальної та політичної активності

окремих класів й прошарків, виявленими ними здібностями до політичної волі. В результаті політична система Чехословаччини, що склалася як буржуазно-демократична, продовжувала розвиватися у цьому ж річищі навіть після зсуення вправо у другій половині 1920-х років, коли за багатопартійною системою створюється консолідуючий центр у вигляді групування “Трада”, а перший президент ЧСР Т. Г. Масарик виступає як загальнонаціональний авторитет. У II Речі Посполитій також відбулося поправління після травневого перевороту 1926 р., втім виразніше – у бік авторитарного режиму. Однак Юзеф Пілсудський, на противагу Томашеві Масарикові, не став позапартійним арбітром, який об’єднує націю.

Повоєнна розруха, економічні кризи, голод й безробіття значно посилили соціальну активність й внутрішньополітичну боротьбу в країнах Центрально-Східної Європи. Зокрема, відновлення Польської держави у листопаді 1918 р., тим не менше, залишало відкритим питання про її устрій та кордони. Найвищу владу в країні до скликання Законодавчого сейму обійняв як Тимчасовий Начальник Держави Юзеф Пілсудський. У країні склалася непевна політична ситуація, оскільки різні партії й угруповання претендували на владу і мали відмінні погляди щодо державного устрою, точилася військова й дипломатична боротьба за кордони нової держави, відбувалися будівництво державного апарату і розвиток конституційного процесу. Вибори до Законодавчого сейму 26 січня 1919 р. завершили перший етап творення відродженої держави.

Сейм затвердив тимчасові принципи функціонування держави, що отримали назву “Малої Конституції” (20 лютого 1919 р.), згідно з якими законодавчу владу представляв сейм, а виконавчу – Начальник Держави спільно з урядом. 17 березня 1921 р. Законодавчий сейм ухвалив Конституцію Польської Республіки, побудовану частково за зразком французької й англійської, а також з урахуванням національних традицій. Законодавча влада належала двопалатним Національним зборам – сеймові та сенату, виконавча – президенту та уряду. Конституція містила широкий перелік громадянських прав. Зокрема, за національними меншинами визнавалося право збереження національної самобутності, розвитку мови та культури. Передбачалося існування в межах самоврядування автономних структур національних меншин. Основний закон II Речі Посполитої, що запроваджував парламентський устрій, систему представницького правління й засади організації адміністративного апарату й судочинства, стабілізував на певний час внутрішньополітичну ситуацію і робив можливим поступ країни на шляху демократизації суспільного життя.

Незважаючи на те, що Румунією були максимально використані сприятливі перспективи, відкриті перед нею поразкою Четверного союзу у Першій світовій війні й розпадом Австро-Угорщини (у результаті територія і населення країни зросли більш ніж удвічі, промисловий потенціал – у два з половиною рази), внутрішньополітичне становище країни у повоєнний час було нестабільним, що засвідчували, зокрема, часті зміни урядів (упродовж 1918–1922 рр. діяло сім урядів). Правлячі кола Румунського королівства були змушені вдатись до проведення реформ. У грудні 1918 р. було запроваджено загальне виборче право, яке однак не поширювалося на жінок. У 1921 р. парламент ухвалив закон про земельну реформу, реалізація якого розтяглася на багато років. За ініціативою Національно-ліберальної партії на чолі з прем’єром Й. Бретіану у березні 1923 р. була схвалена нова Конституція Румунії, яка визначала Румунію як конституційну монархію, в якій джерелом влади є народ. Главою держави був король, який мав широкі повноваження: призначав прем’єр-міністра і міністрів, мав право розпускати парламент. Скасовувалась цензова виборча система й закріплювалось загальне виборче право. Були декларовані рівні громадянські й політичні права для усіх громадян, незалежно від національності, мови або релігії, які, щоправда, на практиці не виконувалися.

Доленосні для проголошення незалежності чехів і словаків події відбулися 28 жовтня 1918 р. Цього дня уряд Австро-Угорщини заявив про свій намір укласти перемир’я з державами Антанти, визнавши тим самим свою поразку. Празький Національний комітет, у свою чергу, на Вацлавській площі проголосив утворення Чехословацької республіки й взяв у свої руки керівництво громадянською та військовою адміністраціями. 30 жовтня 1918 р. на

засіданні Словацької національної ради у м. Турчанські Святі Мартін була ухвалена Декларація словацької нації, в якій говорилося про розрив з Угорщиною й прагнення разом з чехами створити незалежну державу з правом словаків на національне самовизначення. Ці жовтневі дні стали національно-демократичною революцією, що поклала початок чесько-словацькій державності.

13 листопада 1918 р. Національний комітет у Празі ухвалив Тимчасову конституцію, що проголошувала утворення Чехословацької республіки і позбавляла Габсбургів усіх прав на чеські й словацькі землі. Утворювалися однопалатні Національні збори з представників всіх політичних партій, що брали участь у передвоєнних виборах 1911 р., які наступного дня на своєму першому засіданні одноголосно обрали президентом республіки Т. Г. Масарика – провідника закордонної національно-визвольної акції по утворенню чехословацької держави, який ще перебував в США, і затвердили уряд на чолі з головою празького Національного комітету К. Крамаржем, що отримав назву кабінету “загальнонаціональної коаліції”. У грудні 1918 р., після чотирьох років еміграції, до Праги з тріумфом повернувся президент-визволитель й засновник Чехословаччини Т. Г. Масарик – визнаний в світі політичний діяч, активний речник ідеї гуманної демократії, під керівництвом якого в республіці розпочалося будівництво парламентської демократії [9, с. 105].

Насамперед були розпущені місцеві національні комітети, проведені зміни адміністративного, поліцейського й судового апаратів і створено центральний держапарат. Почалося формування добровільних дружин з членів спортивних та молодіжних організацій. Міністр оборони В. Клофач розпочав створення регулярної армії, основу якої складали чехословацькі легіонери, що поверталися на батьківщину з Італії та Франції. Вже в лютому 1919 р. чехословацький уряд мав у своєму розпорядженні 100-тисячну армію, яку очолювали французькі та італійські генерали. Серед інших першочергових реформ, урядом у 1918 р. були скасовані дворянські привілеї й титули, узаконені свобода слова й друку, зборів та союзів й право на страйки, запроваджений восьмигодинний робочий день, ухвалені закони про державну допомогу безробітним, розширення соціального страхування тощо. Однією з основних була аграрна реформа. Зокрема, згідно квітневого закону 1919 р., держава отримала право відчуження у громадське користування й передачі малоземельним селянам за викуп земельних володінь понад 150 га орної землі.

Щодо кордонів Чехословаччини, то вони, як вже зазначалося, були визначені Версальським, Сен-Жерменським і Тріанонським мирними договорами держав-переможниць з Німеччиною, Австрією та Угорщиною. Слід підкреслити, що засновники й провідники нової держави за активної підтримки Антанти чи не найкращим чином скористалися наслідками Першої світової війни. Вона об’єднала в межах своїх кордонів територію історичної Чехії, Словаччину, а також землі з українським та угорським населенням – Закарпаття, яка взагалі не була зв’язана з чехословацькою державою ні історичними, ні етнічними узами [10, с. 52–53]. Загальна площа новоутвореної Чехословацької Республіки, визначена мирними договорами 1919–1920 рр., складала 140,4 тис. кв. км. Тут проживало понад 13,6 млн осіб, в тому числі 6,8 млн чехів, 2 млн словаків, 3,1 млн німців, 745 тис. угорців, 461 тис. русинів-українців та 282 тис. представників інших національностей (поляків, румун, циган), тобто, крім чехів і словаків, понад третину населення республіки становили національні меншини.

Таким чином, до складу Чехословаччини увійшли четверта частина населення, близько п’ятої частини території Австро-Угорщини і майже 70 % промисловості колишньої монархії, яка упродовж двох–трьох повоєнних років була повністю відновлена і мала значний експортний потенціал. Це була розвинена індустріально-аграрна держава (15 місце в світі за величиною національного прибутку на душу населення), що у ній понад 40 % самодіяльного населення було зайняте в промисловості, торгівлі й на транспорті, а 37 % – у сільському господарстві. Причому економічний потенціал різних частин республіки був далеко не однаковим: питома вага зайнятих у промисловості у Словаччини була удвічі, а в Закарпатті учетверо меншою, ніж у Чехії. Отже, у центрі Європи постала нова багатонаціональна

держава, що успадкувала чимало вад Австро-Угорщини, принципова основа утворення якої була досить суперечливою і відіграла врешті, незважаючи на активну й в цілому досить ліберальну національну політику властей, негативну роль в історії міжвоєнної Чехословаччини, що засвідчила, зокрема, мюнхенська трагедія 1938 р.

Новоутворена Чехословаччина стала складовою нової післявоєнної Європи й Версальської системи. Водночас перемога країн Антанти у Першій світовій війні сприяла зміцненню парламентської демократії у центрально-східноєвропейському регіоні, найбільших успіхів у розвитку якої досягнула саме Чехословацька республіка. В основу існування й розбудови ЧСР її засновники і провідники намагалися закласти три головні ідейні настанови: державницьку ідеологію “чехословакізму”, парламентську демократію та принцип непорушності територіального врегулювання в Європі на основі Версальської системи мирних договорів.

Щодо першої з цих ідейних настанов, то в офіційній трактовці ЧСР виникла як унітарна “чехословацька” держава, в якій дві “гілки” одного цілого – чехи і словаки – склали національно-політичну категорію “єдиний чехословацький народ”. Разом з тим, у відповідності до цієї національної ідеї, чехи відігравали роль “державного народу”, а рівноправність націй трактувалася лише як мовно-культурна. На цих засадах й будувалося громадянське суспільство республіки. Творці теорії “чехословакізму” розраховували, що в майбутньому мала постати й “етнічна єдність”. Вони виходили насамперед з мовної близькості двох сусідніх народів, однак ігнорували суттєві відмінності їх історичного розвитку та культурних традицій. Концепція “чехословакізму”, безумовно, мала політичний підтекст: попри свою принципову помилковість вона відіграла на початковому етапі певну позитивну роль у створенні незалежної держави чехів і словаків. Посилено пропагована чеськими лідерами, вона використовувалася ними на Паризькій мирній конференції для обґрунтування правомірності існування ЧСР та її нових кордонів.

Законодавча база для остаточного становлення парламентської демократичної республіки була створена з ухваленням у лютому 1920 р. Конституції Чехословацької республіки. Вона визначала структуру державних органів, їх повноваження і взаємодію, роль і права політичних партій та громадських організацій, проголошувала рівність усіх громадян та їх демократичні свободи. Вищим законодавчим органом був парламент – Національне зібрання, яке обиралось на підставі пропорційного, рівного, прямого й таємного виборчого права в умовах багатопартійності і складалося з двох палат – палати депутатів (300 осіб) і сенату (150 осіб). Воно обирало терміном на 7 років главу держави – президента з досить широкими повноваженнями. Президент призначав уряд, вищих чиновників на місцях і міг відправити їх у відставку, мав право розпуску парламенту, був головнокомандувачем чехословацької армії, затверджував найважливіші міжнародні угоди тощо. Виконавчим органом був уряд ЧСР, підзвітний парламенту, який формувався з представників партій, що одержали найбільшу кількість голосів на виборах до парламенту. Всі уряди в міжвоєнній Чехословаччині були багатопартійними, тобто коаліційними (складалися з представників від 4 до 9 партій), а главою уряду ставав представник найвпливовішої партії.

Отже, згідно конституції, в ЧСР склалася висока ступінь політичного плюралізму. В республіці налічувалося близько 50 політичних партій і об'єднань, що віддзеркалювало складний національний, соціальний й релігійний склад чехословацького суспільства. Так, у перших у ЧСР парламентських виборах 1920 р. взяли участь 23 політичні партії, у виборах 1925 р. – 29, а в 1929 р. – 19 партій. Але визначальну роль у суспільно-політичному житті республіки відігравали 8–10 партій. Серед них найчисельнішою (близько 300 тис. членів) й найвпливовішою була аграрна – Республіканська партія чехословацьких землевласників і дрібних селян (з 1922 р.). Її представники входили до складу усіх коаліційних урядів міжвоєнної ЧСР, очолюючи їх 12 разів. З аграріями найчастіше блокувалися Чехословацька національно-демократична партія, що нараховувала 70 тис. членів й виступала з право-консервативних позицій, та Чехословацька народна партія, що об'єднала декілька католицьких партій і мала широку соціальну базу на селі в Чехії та Моравії (13 тис. членів).

У Словаччини найбільшим політичним впливом користувалася Християнська народна (людова) партія на чолі з А. Глінкою. Найвпливовішою серед німців республіки була Судетсько-німецька партія. Інші партії, що представляли інтереси німецької, угорської, русинсько-української національних меншин ЧСР, не відігравали суттєвої ролі в політичному житті.

На лівому фланзі чехословацького політичного життя провідне місце займала Комуністична партія Чехословаччина, що оформилася у травні 1921 р. після розколу Соціал-демократичної партії. Нараховуючи на момент створення близько 120 тис. членів, прийнявши під тиском Москви 21 умову вступу до Комінтерну та розколовши чехословацький профспілковий рух й підпорядкувавши собі новостворене Міжнародне профспілкове об'єднання ("червоні" профспілки), у лавах яких перебувало 170 тис. осіб, КПЧ, особливо після обрання 1929 р. її генеральним секретарем вихідця з бідної селянської родини К. Готвальда – активного прибічника усіх більшовицьких догматів, перебувала у перманентній опозиції до влади аж до заборони у 1938 р. Попри падіння своєї чисельності до 25 тис. членів на початку 30-х років, КПЧ завдяки своїй постійній критиці непопулярних законів і дій чехословацького уряду, непримиренність і послідовність у відстоюванні інтересів найбідніших верств населення мала у міжвоєнні роки доволі стійкий рейтинг серед виборців ЧСР – 10–13 % електорату віддавали голоси на парламентських виборах за комуністів. Проте суттєвого впливу на політику держави КПЧ не мала.

Реальна політична влада у Чехословацькій республіці концентрувалася в руках неформальних організацій, таких як угруповання "Град" (від назви президентської резиденції – Празького граду), що склалося навколо президента ЧСР Т. Масарика та його найближчого учня й соратника Е. Бенеша і спиралося на впливові Національно-соціалістичну та Соціал-демократичну партії й масові громадські організації – Чехословацьке робітниче об'єднання, громаду колишніх легіонерів, фізкультурне товариство "Сокіл". Роль неформальних урядів в різні роки виконували й інші неконституційні органи реальної влади – так звана "П'ятірка" або "Вісімка", що склалися з лідерів найвпливовіших партій урядової коаліції. Їх найвідомішими членами були керівники політичних партій: аграрної – А. Швегла, народної – Я. Шрабек, соціалістичної – І. Стршибрний, національно-демократичної – А. Рашін (згодом – К. Крамарж), соціал-демократичної – Р. Бехіне (згодом – А. Мейснер). Ці органи підтримувалися керівництвом найбільших фінансово-монополістичних об'єднань країни, наприклад, президентом Живнобанку Я. Прейсом та ін.

В цілому, політична система міжвоєнної Чехословаччини функціонувала в рамках досить широких конституційних свобод. Діячі національної і комуністичної орієнтації намагалися дестабілізувати політичну ситуацію в ЧСР. Зокрема, партії націоналістичного гатунку добивалися перебудови країни з врахуванням багатонаціонального характеру її населення. Певною поступкою їх вимогам було, наприклад, ухвалення у 1927 р. закону про реформу системи адміністративно-політичного управління: відбулася її часткова децентралізація, запроваджувалося управління по землях – адміністративно-територіальних одиницях (Чехія, Моравія і Сілезія, Словаччина, Підкарпатська Русь), створювалися місцеві органи самоуправління на виборчій основі, хоча третина їх складу й призначалася Прагою. Комуністи, у свою чергу, згідно настанов Комінтерну, прагнули встановлення у Чехословаччині диктатури пролетаріату. А партії республіканського, пропрезидентського спрямування, дотримувалися реформістського курсу й для збереження парламентської демократії часто вдавалися до державних компромісів, про що свідчить, наприклад, подолання внутрішньополітичної кризи 1926 р. І хоча упродовж 1920–1930-х років у Чехословаччині спостерігалася тенденція до згортання парламентської демократії й поширення повноважень виконавчої влади, що особливо помітною стала в умовах світової економічної кризи і викликаній нею радикалізації робітничого й селянського рухів, активізації опозиційних антидемократичних течій, втім за усіма змінами у функціонуванні парламентської системи, політичний устрій Чехословацької республіки мав чітко виразний буржуазно-демократичний характер, й вона залишалася однією з найбільш демократичних й

стабільних країн регіону міжвоєнної доби. Засвідчує це й відносна стабільність розстановки сил у чехословацькому політичному таборі, й переобрання на пост глави держави у 1920, 1927 й 1934 рр. активного й послідовного будівничого держави “гуманної демократії” Т. Г. Масарика, і вибори після його добровільної відставки у 1935 р. на посаду президента ЧСР його соратника Е. Бенеша, якого підтримали навіть комуністи.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності чехословацької влади з самого початку утворення республіки була активна й на загал доволі ліберальна національна політика, адже і в новоутвореній Чехословаччині, як вже зазначалося, понад третину населення становили національні меншини. Наприклад, представники національних меншин, обрані до чехословацького парламенту, мали право виступати в ньому і подавати різні апеляції рідною для них мовою. Втім, у цій сфері діяльності було особливо багато проблем й складних завдань, що випливали з умов приєднання до ЧСР нових земель та положень чехословацької конституції, в яких гарантувалися права й рівноправність усіх народів республіки та задоволення національно-культурних потреб національних меншин як важливі умови розбудови демократичної й правової багатонаціональної держави. Діячі словацької нації, зокрема, заявивши про прагнення разом з чехами створити незалежну державу, обумовлювали це правом словаків на національне самовизначення. Закарпатські русини-українці, приєднавшись до ЧСР, у свою чергу, розраховували на обіцяні їм широкі автономні права. Ще складнішою була справа з чисельним угорським і особливо німецьким населенням, яке опинилося в складі Чехословаччини не за власним бажанням й отримало незвичний для нього статус національних меншин. Все це зумовлювало підвищену відповідальність чехословацької влади щодо розв’язання комплексу складних національних проблем.

Першочерговою серед них була політика Праги щодо Словаччини та словацького народу. Добровільно погодившись на створення єдиної держави двох багато в чому споріднених народів – чехів і словаків, словацький народ вітав проголошення незалежної Чехословацької Республіки, адже завдяки цьому він визволявся від вікового національного й соціального гніту та насильницької мадяризації і отримував можливості для культурно-політичного, соціально-економічного розвитку та національного самовизначення в умовах демократичної держави. Вже 10 грудня 1918 р. був виданий закон про надзвичайні перехідні заходи на території Словаччини: скасовувалися угорські закони, підтверджувалося створення “Міністерства з повною владою для управління Словаччиною”, якому підлягали місцеві органи влади, дозволялося засновувати національні товариства й політичні партії, впроваджувалася як офіційна словацька мова тощо. В рамках бурхливого розвитку культурних процесів в республіці, створювалися умови для становлення національних культур. Зокрема, в Братиславі був відкритий Словацький університет ім. Я. А. Коменського, у Кошице – вища технічна школа, а завдяки розвитку системи народної освіти кількість неписьменних у Словаччині зменшилася за міжвоєнні роки до 7 %. Але незабаром чесько-словацькі відносини почали загострюватися насамперед через впровадження державницької ідеології “чехословакізму”, який після утворення ЧСР перетворився в засіб підкорення Словаччини Прагою, та педалювання останньою політики централізму й дискримінації щодо словаків, яка ігнорувала самотність словацької нації та особливості національно-культурного й господарського розвитку і потреб Словаччини. Провідниками централізму були не лише чеські державні діячі, а й чимало словацьких політиків, наприклад, один з лідерів аграрної партії М. Годжа, який (першим серед словаків) у 1935–1938 рр. був головою уряду ЧСР, або один із лідерів соціал-демократичної партії І. Дерер, який кількаразово був міністром в чехословацькому уряді.

Міністерство з повною владою для управління Словаччиною, очолюване відомим словацьким політиком В. Шробаром, що увійшов до першого уряду ЧСР, мало обмежені повноваження й невдовзі було ліквідоване. Наслідком адміністративної реформи 1927 р. стало утворення Крайового уряду в Братиславі, який однак не був національним виборним органом, а лише адміністративною одиницею: нижчою ланкою управління стали

79 невеликих округ, якими керували призначені й контрольовані празьким урядом службовці. Боротьбу проти “чехословакізму” та централізму від початку утворення ЧСР вели в Словаччині народна та національна партії. Вони домагалися рівноправності чехів і словаків, зокрема того, щоб Словаччина в республіці становила окрему самоврядну адміністративну одиницю, мала свої автономні сейм та уряд тощо. Особливу активність в цьому напрямі виявляла Словацька народна партія на чолі з найвідомішим словацьким політиком міжвоєнного часу католицьким священником А. Глінкою. У 1935 р., зокрема, напередодні виборів вона спільно з іншими національними партіями створила “автономістичний блок”, який здобув понад 30 % голосів виборців. Словацьким національним автономістичним партіям протистояли республіканські централістські партії. Боротьба між ними, а також вимоги інших національних партій щодо рівноправності національних меншин у чехословацькому суспільстві, що загострювалися під час передвиборчих кампаній, були головною прикметою політичного життя у міжвоєнній Чехословаччині.

Що стосується інших національних меншин, зокрема угорців та німців, то політика чехословацької влади щодо них була в цілому досить ліберальною й національно поступливою. Наприклад, в районах їх компактного проживання, де вони становили понад 20 % усього населення, угорці та німці мали право користуватися рідною мовою в державних установах, засновувати національні школи (зберігалася, зокрема, німецька частина Карлового університету), господарські й культурні товариства та політичні партії тощо. В Словаччині, наприклад, де мешкало понад 600 тис. угорців, у 1938 р. видавалося 65 угорських газет й часописів. Втім, в Об’єднаній угорській партії на чолі з графом Й. Естергазі, яку підтримувала більшість угорської меншини, переважали антидемократичні й античехословацькі настрої і тенденції, що розпалювалися з боку гортистської Угорщини напередодні Другої світової війни.

Ще більш радикальні античехословацькі настрої панували у середовищі судетських німців, сепаратистський рух яких особливо посилювався після 1933 р. під впливом гітлерівської пропаганди. Після заборони урядом ЧСР радикальних німецьких партій за їх демонстративні антидержавні дії в дусі націонал-соціалізму, створюється Судетсько-німецький патріотичний фронт, який у 1935 р. перетворюється на Судетсько-німецьку партію на чолі з К. Генлейном. Жорстко критикуючи чехословацький уряд за непослідовну політику у національному питанні, спрямовану насамперед на економічне послаблення німецької буржуазії й земельної аристократії, на витіснення їх з органів влади і громадських організацій, генлейнівці заручилися підтримкою абсолютної більшості з понад 3 млн німців ЧСР, і на парламентських виборах 1935 р. їх партія під гаслами прав і свобод для чехословацьких німців отримала найбільше голосів – 15,2 %. Це, поряд з активізацією чеських та словацьких фашистів, поставило парламентську демократичну систему і чехословацьку державність у цілому перед серйозною загрозою й випробуванням [3, с. 424]. Міжнаціональні суперечності й національна ворожнеча, що загострилися в ЧСР у середині 1930-х рр., були не стільки наслідком помилок й непослідовності національної політики влади, скільки результатом активізації у республіці антидемократичних й авторитарно-фашистських сил, що отримували дійову підтримку з боку Німеччини і Угорщини, та загострення міжнародних відносин в Європі в цілому.

Разом з тим, розвиток демократичної конституційної системи ЧСР у міжвоєнні роки, ефективне функціонування парламентаризму, попри всі труднощі й проблеми, сприяли широкій політизації та соціальному структуруванню чехословацького суспільства, становленню таких елементів громадянського суспільства як багатопартійність, плюралізм, права людини тощо. Активна діяльність політичних партій, зокрема в напрямку захисту інтересів окремих соціальних і національних верств населення, сприяли зростанню політичної свідомості та політичної культури громадян Чехословацької республіки.

Отже, майже всі конституції новоутворених країн Центрально-Східної Європи того часу проголошували формальну рівність громадян незалежно від їхнього походження, мови і релігії, надавали демократичні свободи, що, однак, на практиці грубо порушувалося. У

політичному житті країн регіону дедалі помітніший вплив почали справляти селянські партії, які, маючи найбільш значну соціальну базу, вимагали проведення аграрних реформ, обмеження великого землеволодіння й наділення землею селян. Саме селянські партії у країнах Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період були носіями ідей, пов'язаних з пошуками якогось альтернативного “третього шляху” суспільного розвитку, який би давав відчуття стабільності, порядку, вгамовуючи одночасно і “класові битви” і “дикий капіталізм”. Ця альтернативна модель варіювалася у різних країнах, але загалом мала характер консервативний та традиціоналістський.

Поряд з соціальними та політичними проблемами державотворення, для країн Центрально-Східної Європи особливо гострими були національні суперечності, що виникали на історичному, територіальному, економічному, культурному й релігійному ґрунті. Адже характерною особливістю державотворчого процесу в цих країнах у міжвоєнний період було те, що вони постали після Першої світової війни як багатонаціональні держави, де національні меншини становили понад третину населення, що звичайно, накладало суттєвий відбиток на процеси державотворення. В Румунії, а також у Польщі уряди провадили в міжвоєнні роки відверто шовіністичну політику щодо національних меншин, зокрема українців. Навіть у найдемократичнішій з країн регіону Чехословаччині з кінця 20-х років почали різко зростати сепаратистські настрої серед німців і словаків, іредентистські – серед угорців та автономістські – серед закарпатських русинів-українців.

Але найбільшою трагедією новоутворених держав Центрально-Східної Європи було те, що в міжвоєнні роки вони опинилися між двома тоталітарними державами, які прагнули світового панування – комуністичним СРСР та нацистською Німеччиною. Саме Перша світова війна, її наслідки породили перші в історії людства тоталітарні диктатури в Європі – дотримуючись хронології: у більшовицькій Росії, гортистській Угорщині, фашистській Італії, нацистській Німеччині, франківській Іспанії. Всі ці держави об'єднувало незадоволення Версальською системою і саме тому вони становили безпосередню загрозу для молодих країн Центрально-Східної Європи, що постали завдяки цій системі й були її важливою складовою.

Список використаних джерел

1. *Тейлор А. Дж. П.* Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Львів, 2002.
2. *Бауэр О.* Австрийская революция 1918 года. – М. – Ленинград, 1925.
3. *Історія* Центрально-Східної Європи: Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університету / За ред. Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2001.
4. *Контлер Ласло.* Історія Венгрії. Тисячеліття в центрі Європи / Пер. с англ. – М., 2002.
5. *Гренвилл Дж.* Історія ХХ століття. Люди. События. Факты / Пер. с англ. О. Суворов. – М., 1999.
6. *Ерліх Цольнер.* Історія Австрії / Пер. з нім. – Львів, 2001.
7. *Віднянський С.* Перша світова війна як найбільша криза європейської цивілізації (до 90-річчя початку Великої війни) // Історичний журнал. – 2004. – № 9. – С. 7–15.
8. *Український вибір: політичні системи ХХ століття і пошук власної моделі суспільного розвитку.* – К., 2007.
9. *Чехия и Словакия в ХХ веке: очерки истории.* – М., 2005. – Кн.1.
10. *Бибо Иштван.* Нищета духа малых восточноевропейских государств // Венгерский меридиан. – 1991. – № 2. – С. 49–57.

Stepan Vidnyanskyi

DISINTEGRATION OF AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AND FORMATION OF THE NATIONAL STATES

The author analyses the process foundation national states after World War I.

Key words: Avstro-Ugorska monarchy, World War I, national states, national question, state formation process.